

Отримано: 15 березня 2024 року

Прорецензовано: 23 березня 2024 року

Прийнято до друку: 28 березня 2024 року

e-mail: omelanchuk.svitlana2015@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6532-4834>

Researcher ID: KIH-4382-2024

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-149-152

Омелянчук С. О. Топос санаторію в літературі: “Санаторійна зона” Миколи Хвильового в дискурсі українського й світового письменства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 149–152.

УДК: 821.161.2.09

Омелянчук Світлана Олегівна,
*аспірантка відділу української літератури ХХ століття та сучасного літературного процесу
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*

ТОПОС САНАТОРІЮ В ЛІТЕРАТУРІ: “САНАТОРІЙНА ЗОНА” МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОГО Й СВІТОВОГО ПИСЬМЕНСТВА

Ця стаття – спроба осмислити особливості топосу санаторію, сфокусувавшись на провідному творі Миколи Хвильового, “Санаторійній зоні”. У науковій розвідці топос санаторію в літературі розглянуто і як результат “лікувального туризму” письменників (зокрема видатної української авторки Лесі Українки та письменників періоду “наших двадцятих”), і як привабливе художнє рішення авторів зобразити спільне співжиття абсолютно різних персонажів. Під час аналізу помічними стали теорія про “санаторійний текст” швейцарського літературознавця Єнса Герлта та концепція гетеротопії французького постструктураліста Мішеля Фуко. За Мішелем Фуко, гетеротопія – це, насамперед, утопія – місце без реального місця. Крізь таку оптику важливо, на нашу думку, розглянути твір Миколи Хвильового. Під час дослідження взято до уваги різні варіації трактувань слова “зона” та “санаторій”. Другу ми схилиємося інтерпретувати за американською літературознавицею та філософинєю Сьюзен Зонтаг, яка пише про санаторій, зокрема як про божевільню. У статті “Санаторійну зону” розглянуто також у контексті світової літератури. Здійснено спробу порівняння української повісті з такими творами: “Зачарована гора” Томаса Манна, “Санаторій під клепсидрою” Бруно Шульца, “Розпутний птах ночі” Хосе Доносо. Топос санаторію стає об’єднавчим для художнього світу текстів авторів різних літератур. Визначено, чим постає санаторій в проаналізованих текстах та як він пливає на персонажний рівень, плін часу в творі. Простежено його лімінальну природу, адже часто санаторій – це своєрідна межа між життям і смертю.

Ключові слова: топос санаторію, гетеротопія, хронотоп, Микола Хвильовий, “Санаторійна Зона”.

Svitlana Omelanchuk,

*Postgraduate student of the Department of Ukrainian Literature of the XX century and Contemporary Literary process,
Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine*

THE TOPOS OF SANATORIUM IN LITERATURE: “THE SANATORIUM ZONE” BY MYKOLA KHVYLIIOVY IN THE DISCOURSE OF UKRAINIAN AND WORLD LITERATURE

This article is an attempt to understand the peculiarities of the topos of sanatorium, focusing on the one of the main Mykola Khvyliovyy's work, “The Sanatorium Zone”. In this text, the topos of sanatorium in the literature was considered both as a result of the “healing tourism” of writers (in particular, the outstanding Ukrainian author Lesya Ukrainka and writers of the “our twenties” period), and as an attractive writer's artistic decision to depict the common coexistence of completely different characters. During the article the theory of the “sanatorium text” by the Swiss literary critic Jens Herlth and the concept of heterotopia of the French poststructuralist Michel Foucault became helpful. According to Michel Foucault heterotopia is, first of all, utopia – a place without a real place. In our opinion, it is important to consider the work of Mykola Khvyliovyy through such points. In this article different variations of interpretations of the words “zone” and “sanatorium” were taken into account. We are inclined to interpret the “sanatorium” according to the American literary critic and philosopher Susan Sontag, who wrote about the sanatorium, in particular, as an insane asylum. “The Sanatorium Zone” we also consider in the context of world literature. An attempt was made to compare the Ukrainian novel with such works: “Magic Mountain” by Thomas Mann, “Sanatorium Under the Sign of the Hourglass” by Bruno Schulz, “The Obscene Bird of Night” by Jose Donoso. The topos of sanatorium becomes unifying for the artistic world of texts by authors from the different literatures. It is determined how the sanatorium appears in the analyzed texts and how it impact on the character level, the passage of time in the text etc. Its liminal nature is traced, because the sanatorium is often a kind of boundary between life and death.

Keywords: topos of sanatorium, heterotopia, chronotope, Mykola Khvyliovyy, “The Sanatorium Zone”.

“...що відсіля, з санаторійної зони, нема шляхів”
– Микола Хвильовий, “Санаторійна зона”

Санаторій як топос, простір і місце в літературі наразі все частіше постає у фокусі літературознавців (наукові розвідки Тамари Гундорової, Адели Кодаткової, Єнса Герлта), а “Санаторійну зону” Миколи Хвильового в контексті простору і часу розглядали Олександр Вешелені, Вадим Василенко, Юрій Барабаш. Популярна культура, зокрема кіно, теж не оминає увагою санаторій як простір, навколо якого і в якому вибудовується сюжет. І в літературі, і в кіно санаторій – привабливе художнє рішення, якщо автор хоче зобразити спільне співжиття абсолютно різних персонажів, перед ним – автором – народжуються великі обрії для творчості, котрі не обмежуються виключно лінією курортного роману. Топос санаторію – це недостатньо вивчений феномен у нашому літературознавстві зокрема, й у світовому загалом. Він відкриває безліч культурологічних, антропологічних візій і вартих того, аби стати концептуальним напрямом у геопоетиці.

У контексті літератури топос санаторію можна умовно розділити на три площини: епістолярій чи курортна мемуаристика письменників; художні тексти, де санаторій чи курорт – простір, навколо якого вибудовується сюжет; так званий

санаторійний канон, сформований читачами (йдеться про книги, котрі найчастіше беруть із собою відпочивальники в подорож). Нас цікавлять перші дві площини, а надто – друга, де санаторій є основою хронотопу художнього тексту. Утім нерідко перша нерозривно пов'язана з другою: письменники, які часто подорожують, чи через очевидні причини вдаються до так званого “лікарського туризму” створюють доволасанаторійні сюжети, або ж безпосередньо надихаються новими місцями, новими людьми, збагачують кругозір й свої літературні зв'язки.

Про це власне пише Тамара Гундорова у своїй найновішій книзі про Лесю Українку (“Леся Українка. Книги Сивілли”). Один із розділів має промовисту назву – “Санаторійна зона європейського роману”. Ремінісценція на одного з найвідоміших текстів Хвильового більше, ніж відчутна. Утім тут літературознавиця слушно зауважує, що курорт – це нова оптика, що відкриває новий спосіб письма. Пишучи про Лесю Українку, дослідниця додає: “...курорт поєднує Лесю Українку з контекстом європейського модерністського роману, для якого санаторійна тема є однією з центральних, як і пов'язана з нею тема хвороби” (Гундорова, 2023; 76). Літературознавиця аналізує досвід української письменниці на тлі доби, стверджуючи, що з багатьма знаменитими письменниками того часу, Лесю Українку пов'язують хвороба й санаторій. Завдяки лікувальному паломництву, Леся Українка часто була в Криму, відвідала Єгипет, Італію, Грузію. Санаторій як топос віднаходимо й у епістолярній спадщині Михайла Коцюбинського та Володимира Винниченка.

Серед письменницької еліти “наших двадцятих”, більшість теж відвідувала курорти. У їхніх маршрутах переважав Крим, зокрема йдеться про Івана Дніпровського, Євгена Плужника, котрі лікували туберкульоз, Миколу Зерова. У журналі *Всесвіт* за грудень 1928-го року натрапляємо на нарис Сергія Глаголіна про підготовку Криму до “зимового сезону”, адже, за словами автора, півострів був таким бажаним курортом, що влітку викликав ажіотаж серед робітників, буцім-то не було, кому працювати – “відпускний невроз”: “Сотні й тисячі громадян заповнювали експреси, що йдуть на південь, усім хотілося потрапити в будинок відпочинку, в санаторій, не раніш як у травні і не пізніш як у вересні. [...] За ці чотири місяці геть усі хотіли побувати в Криму і на Кавказі. [...] Літо в усіх установах – це період панування завів, замзавів, замзамів” (Глаголін, 1928; 6). Кримський курорт загалом можна виділити окремим топосом у контексті мегатексту національного письменства, втім це ще одна тема для наукової розвідки.

Швейцарський літературознавець Єнс Герлт означає деякі твори періоду інтербелуму в європейській літературі специфічним жанром – “санаторійний текст”. Вчений вважає, що основною особливістю такого тексту є “ефект надзвичайної нормальності”. Фабрикування й витворення нормальності, ретельна містифікація, що не в змозі приховати ключове – хворобу. До інших елементів створення санаторійного топосу Герлт відносить метафоричний зв'язок курорту з пеклом, розташування курорту “поза” нормою – на суттєвій віддалі від міст. Дослідник вважає, що тексти, дія яких відбувається в санаторіях чи подібних закладах, пов'язані між собою не лише спільністю місця, а й певними структурами та моделями оповіді. Власне санаторії в літературі Єнс Герлт інтерпретує крізь призму поняття французького постструктураліста Мішеля Фуко – гетеротопія (Herlth, 2013).

Гетеротопія, за Фуко, – це, насамперед, утопія – місце без реального місця: “Вони представляють саме суспільство в досконалому вигляді, або суспільство, перевернуте з ніг на голову, утім так чи інак ці утопії є напозір нереальними просторами” (Foucault, 1984; 3). Серед гетеротопій або ж не-місць Фуко виділяє гетеротопії девіації, до яких, зокрема відносить в'язниці, будинки відпочинку, психіатричні лікарні, будинки для літніх людей. Це простори, в яких перебувають “індивіди, чия поведінка є девіантною стосовно необхідного середнього чи норми” (Foucault, 1984; 5).

Щодо Миколи Хвильового, то він власне був на курорті всього три місяці: лікуючи сухоти, відвідав Німеччину й Австрію. Один зі своїх найголовніших текстів і найголовніших “санаторійних текстів” української літератури загалом, “Санаторійну зону”, він написав за три роки до своєї мандрівки. Важливо зафіксувати, що семантика слова “санаторій” широка. Одне з поширених визначень: місце для лікування душевних хвороб, зокрема божевілля. Сьюзен Зонтаг у своєму есеї “Хвороба як метафора” слушно зауважує: “Фантазії, пов'язані з туберкульозом і божевіллям, мають багато паралелей. Під час обох захворювань існують обмеження. Хворих відправляють до “санаторію” (загальне слово для туберкульозної клініки та найпоширеніший евфемізм для божевілля)” (Sontag, 1978; 35). Утім божевілля це чи курорт для лікування туберкульозу відчитується вже на персональному рівні і безпосередньо на нього впливає. Санаторій же в обох випадках постає замкненим простором, а у випадку з текстом Хвильового, йдеться про цілу санаторійну зону, втім теж обмежену: “диким малинником”, “берегом річки”, “командною висотою”. Юрій Барабаш зауважує, що “Санаторійна зона” Миколи Хвильового вже за своєю назвою є оксюмороном, адже поєднує несумісних за своєю суттю понять (“зона” й “санаторій”). Лексему “зона” дослідник розглядає як таку, що “вживається незрідка в професійно-термінологічному аспекті – географічному, природознавчому, адміністративному, санітарноепідеміологічному, комунікаційному та ін., на рівні совєцької масової свідомості, у сленговій мовленнєвій практиці з ним пов'язується передовсім уявлення про місце відбуття покарання, що відбиває травмованість – дарма що не завжди повною мірою усвідомлену – колективної історичної пам'яті сталінською репресивною політикою” (Барабаш, 2019; 53). За Олександром Вешелені, семантика слова “зона” “відзначає обмеженість простору, як зовнішню (територіальну), так і внутрішню (психічну) ізоляцію” (Wesselenyi, 2017; 53). Літературознавець вважає, що зона нівелює індивідуальну оптику на світ, а диктує свої правила, зокрема поведінкові.

Зона в повісті Миколи Хвильового – це топос, в якому власне витворюються інші, не менш важливі топоси, зокрема санаторій: “Санаторійна зона, її будівлі, і конторський плац, і яблуневий глуш – все чутко прислухалось до золотого потопу” (Хвильовий, 2015; 177). Усе це, за сюжетом, височіє над рікою і обмежене “диким малинником”. До того ж, у зоні працюють санаторійні коменданти, що водночас насторожує, втім підтверджує підозри читача, що дія відбувається зовсім не в будинку для відпочинку і, можливо, навіть не в божевільні. Витворена Миколою Хвильовим зона – це своєрідний мікрокосмос, за межами якого існує і “степ”, і “город”, втім два останні – лише інструменти для створення ілюзії, нібито санаторійна зона існує не “поза” реальним простором, а “в” ньому. Про існування світу “поза” зоною свідчить цей уривок: “Дороги, роздоріжжя відходили по кварталах в німу даль. Було зовсім сіро й скучно. І не вірилось, що колись тут, на цій доріжці, видно було, як боковий шлях вилітав з багряної тириси (клекотіло сонце), а другий шлях від Гралтайських Меж. Шляхи злітались і йшли до лісової будки. На ці шляхи часто виходив анарх і дивився на місто. Але місто завжди було таке ж незрозуміле, як і корейський божок. Саме на цей боковий шлях, що біля експериментальної ферми, увечері дівчата

виходили з оранжерей і співали пісень у бузковий захід. Це були пісні журні, й починалися вони з “Тори високої” і кінчалися тим, що «молодість не вернеться”. Тоді експериментальна ферма одлітала від санаторійної зони на неможливі гони. Але зате вранці кипіла тут радість. Коли падали роси і шумів ядерно світлової, тоді на дахи експериментальної ферми падали каміння всієї спектральної віг” (Хвильовий, 2015; 175). Ескапізм із зони можливий, втім Микола Хвильовий позбавляє своїх персонажів такого бажання. Вони переважно або не задумуються над втечею, або не бачать у цьому потреби: “То розсипалася корона землі: сонце. І тільки на неможливих гонах знову маячила дика даль. Анарх ішов навмання, опустивши голову, і тільки тоді зупинився, коли з-за перевалу прозвучало соковите контральто. Він підвів голову й побачив: повз його, направляючись з города, пролетів фаєтон. Тоді анарх раптом схопився: куди й чого він іде?” (Хвильовий, 2015; 175). Вирватися з санаторійної зони означає померти. Про це пише й Соломія Павличко, називаючи текст Миколи Хвильового “повістю-притчею про велику божевільню, виходом з якої може бути лише смерть” (Павличко, 1999; 274).

Зображуючи санаторій, автори почасти вдаються до розмиття меж реальності, народжується більше можливостей для авторських фантазмагорій. Вадим Василенко, досліджуючи божевільню як тему і сюжет, пише, що в “Санаторійній зоні” світ звужується до меж психлікарні, а переміщення зоною головного героя Анарха “виявляє не лише її замкнутість, а й безмежність” (Василенко, 2021, 7).

Тамара Гундорова стверджує, що у санаторії Хвильового зібралися люди, котрі виявилися зайвими в нові революційні часи (Гундорова, 2023). На початку повісті анонімна авторка, вона ж нараторка, вона ж одна з хворих, зазначає, що “санаторійна зона – не театр маріонеток – це розклад певної групи суспільства, за який (розклад) і за яку (групу) я не беру відповідальності” (Хвильовий, 2015; 100). Тому цілком імовірно, що ці “зайві люди” – об’єкт її уваги або ж і вона є однією з них.

“Зайві люди” постають перед читачем і в романі чилійського письменника Хосе Доносо, де топос санаторію теж ключовий. Щоправда в “Розпутному птахові ночі” зображено гіперболізований варіант цих “зайвих людей”: латиноамериканський письменник у своєму “санаторії” збирає людей зі страшними, подекуди нереальними вадами, й описує це детально-натуралістично. “Будинок старих”, як називає будівлю сам автор, згодом розростається в ціле містечко потвор, а все для того, аби унеможливити зв’язок головного героя із зовнішнім світом: “Із цією “елітою” потвор першого класу, яка дбатиме про Боя й виховуватиме його, Херонімо проводив делікатну роботу, намагаючись переконати в тому, що бути аномальним, потворним не є нижчою стадією розвитку роду людського, щодо якої інші мають право на зневагу й співчуття; ці реакції, – пояснював дон Херонімо, – є лише первинними і ховають за собою двоякість нечуваних доти почуттів, дуже схожих на заздрощі чи соромітний еротизм, який викликають у них такі дивовижні істоти, як вони, – потвори. Тому що нормальні люди наважуються сприймати лише звичну шкалу, що відділяє гарне від негарного, що кінець-кінцем є лише відтінками одного й того ж” (Доносо, 2021; 219). Викривлена реальність, обмеженість, замкнутість і творення навколо “санаторію” іншого, відмінного від реальності, простору, притаманні й “Санаторійній зоні” Хвильового, але в Хосе Доносо все вищезазване збільшене в декілька разів і пересипане магічним реалізмом.

Також топос санаторію пов’язує текст Миколи Хвильового з повістю знаного модерніста Бруно Шульца (“Санаторій під клеписидрою”), що побачила світ 1937-го року. За Тамарою Гундоровою, санаторійна топика повісті Шульца “тримається на часовому викривленні” (Гундорова, 2023; 79). На час власне вказує й назва повісті, адже клеписидра – це водяний годинник. У “Санаторії під клеписидрою” власне санаторій постає тим простором, де будь-які часові закони не діють: “Чи відомо щось читачеві про рівнобіжні пасма часу у часі двоколіїному? Так, існують такі бічні відноги часу, трохи нелегальні, щоправда, і проблематичні, але коли везеться таку контрабанду, як ми, таку понаднормову подію не до врахування, – не можна бути занадто вибагливим. Тож спробуймо відгалузити у котромусь пункті історії таку бічну відногу, сліпу вітку, щоб зіпхнути на неї ті нелегальні події. Тільки без остраху. Це станеться неспостережено, читач не відчує жодного поштовху” (Шульц, 2004; 120).

Час видозмінюється і в романі “Зачарована гора” німецького письменника Томаса Манна. “Чи можна розповісти про час, про сам час, такий, яким він є? Направду, ні, то було б сміховинною справою! Оповідь, що починається приблизно так: «Час збігав, проминав, час плинув, тощо», – таку оповідь ніхто при здоровому глузді й оповіддю не назве. То все одно, якби хто мав навіжену ідею тримати цілу годину один і той самий музичний тон чи акорд”, – так звертається до читача наратор у одному з розділів “Зачарованої гори” (Манн, 2009; 247). Санаторій, як і попередніх прикладах, тут теж постає своєрідною пасткою, простором, що зовсім не підпорядковується звичним законам реальності. До того ж, ідея написання цього роману виникла в Томаса Манна, після того, як він відвідав дружину, яка лікувалася від туберкульозу в санаторії у Давосі (Гундорова, 2023). Можна припустити, що розмірена, м’яка атмосфера таких курортів, своєрідний розпорядок дня та абсолютно несподівана публіка, яку об’єднує хвороба й перебування в одному просторі манять письменника (не лише Манна) витворити на основі цього свій художній світ – надто вже приваблива формула.

Літературознавиця Адела Котаткова, пишучи в науковому часописі *Métode* про санаторій як простір у романі “Море” майориканського письменника Блея Боне, досліджує значення санаторію в культурі й літературі загалом. “Європейські літератури, – пише дослідниця, – використовували середовище таких типів інституцій [йдеться про санаторії – С.О.] та їхню невпевненість у майбутньому, щоб змалювати крихіткість людських істот перед обличчям майже неминучої смерті” (Kotátková, 2018; 260). Поряд із текстом Боне, Адела Котаткова аналізує також “Зачаровану гору” Томаса Манна й “Дім відпочинку” іспанського письменника Каміло Хосе Села. Дослідниця робить висновок, що у багатьох романах туберкульозні санаторії (бо саме про такі вона пише) є місцем колективної драми. Таке означення близьке до інтерпретації топосу санаторію загалом, адже у проаналізованих вище текстах саме санаторій є місцем антології людських потрясінь, інколи це ще й психічних переживань. Санаторій – це простір, що існує поза і над іншим світом, він подовжує крикку межу між життям і смертю, але водночас він і про те, що остання таки неминуча.

Топос санаторію – глибока й багатоохопна тема, яка, як ми бачимо, може стати об’єднувачою для різних літератур і для письменників із різними досвідами. Письменники нерідко вдаються до використання гетеротопій, а саме топосу санаторію в своїх творах. Це пов’язано як і з “лікувальним туризмом” власне авторів, так і з рішенням автора використати топос санаторію як вдале художнє рішення для зображення суспільства об’єднаних певними обмеженнями чи девіаціями, у випадку “Санаторійної зони” це ще й містка метафора тоталітарної системи. Санаторій у літературі також може функціонувати як лімінальний простір, своєрідний місток між життям і смертю.

Література:

1. Барабаш Ю. Поетика, структура й сенси замкненого простору (“Повість про санаторійну зону” Миколи Хвильового). *Слово і Час*. № 9. 2019. С. 52–68.
2. Василенко В. У світі навиворіт: божевілья як тема і сюжет. *Слово і Час*, №4. 2021. С. 57–75.
3. Глаголін С. Перша спроба. *Всесвіт*. № 51. 1928. С. 6–7.
4. Гундорова Т. Леся Українка. Книги Сивілли. Харків : Віват, 2023. 304 с.
5. Доносо Х. Розпутний птах ночі. Компас, 2021. 528 с.
6. Манн Т. Зачарована гора. Т. 2. Київ : Юніверс. 2009. 495 с.
7. Хвильовий М. Санаторійна зона (повісті, оповідання, роман). Харків : Фоліо, 2015. 385 с.
8. Шульдц Б. Цинамонові крамниці. Санаторій під клепсидрою. Львів : Форум видавців, 2004. 357 с.
9. Foucault M. Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. *Architecture /Mouvement/ Continuité*. 1984. URL: <https://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf> (дата звернення: 27.03.2024)
10. Herlth J. Słodko-gorzkie heterotopie. Bruno Schulz i „tekst sanatoryjny” w europejskiej literaturze okresu międzywojennego. *Wielogłos*. 2013. № 2 (16). S. 25–36.
11. Kořátková A. Sanatoriums in contemporary narratives. *Métode Science Studies Journal*. 2018. № 8. P. 255–260.
12. Sontag S. *Illness as Metaphor*. New York. 1978. 90 p.
13. Wesselenyi O. Locating the Totalitarian Insanity: The Chronotope of the Asylum in Mykola Khvyliovyi’s *A Tale about the Sanatorium Zone* and Ken Kesey’s *One Flew Over the Cuckoo’s Nest*. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Humanistyczne*. 2017. № 9. P. 51–60.

References:

1. Barabash, Y. (2019). Poetyka, struktura y sensy zamknеноho prostoru (“Povist’ pro sanatoriynu zonu” Mykoly Khvyl’ovoho) [Poetics, structure and meanings of closed space (“The Sanatorium Zone” by Mykola Khvyliovyi)]. *Slovo i Chas [Word And Time]*, 9, 52–68. [in Ukrainian].
2. Vasylenko, V. (2021). U sviti navyvorit: bozhevillya yak tema i syuzhet [In the world inside out: madness as a theme and plot]. *Slovo i Chas [Word And Time]*, 4, 57–75. [in Ukrainian].
3. Hlaholin, S. (1928). Persha sprobа [The first attempt]. *Vsesvit [Universe]*, 51, 6–7 [in Ukrainian].
4. Hundorova, T. (2023). Lesya Ukrayinka. Knyhy Syvilly [Lesya Ukrainka. Books of Sibyl]. Kharkiv : Vivat. [in Ukrainian].
5. Donoso, J. (2021). Rozputnyy ptakh nochi [The Obscene Bird of Night]. Kompas [in Ukrainian].
6. Mann, T. (2009). Zacharovana hora [Magic Mountain]. T. 2. Kyiv : Yunivers.
7. Khvyl’ovyi, M. (2015). Sanatoriyna zona (povisti, opovidannya, roman) [The Sanatorium zone (stories, short stories, novel)]. Kharkiv : Folio.
8. Shul’ts, B. (2004). Tsynamonovi kramnytsi. Sanatoriy pid klepsydroyu [Cinnamon Shops. *Sanatorium Under the Sign of the Hourglass*]. Lviv : Forum vydavtsiv.
9. Foucault, M. (1984). Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. *Architecture /Mouvement/ Continuité*. URL: <https://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf> (accessed: 27.03.2024).
10. Herlth, J. (2013). Słodko-gorzkie heterotopie. Bruno Schulz i „tekst sanatoryjny” w europejskiej literaturze okresu międzywojennego. *Wielogłos*, 2 (16), 25–36.
11. Kořátková, A. (2018). Sanatoriums in contemporary narratives. *Métode Science Studies Journal*, №8, 255–260.
12. Sontag, S. (1978). *Illness as Metaphor*. New York.
13. Wesselenyi, O. (2017). Locating the Totalitarian Insanity: The Chronotope of the Asylum in Mykola Khvyliovyi’s *A Tale about the Sanatorium Zone* and Ken Kesey’s *One Flew Over the Cuckoo’s Nest*. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Humanistyczne*, 9, 51–60.